

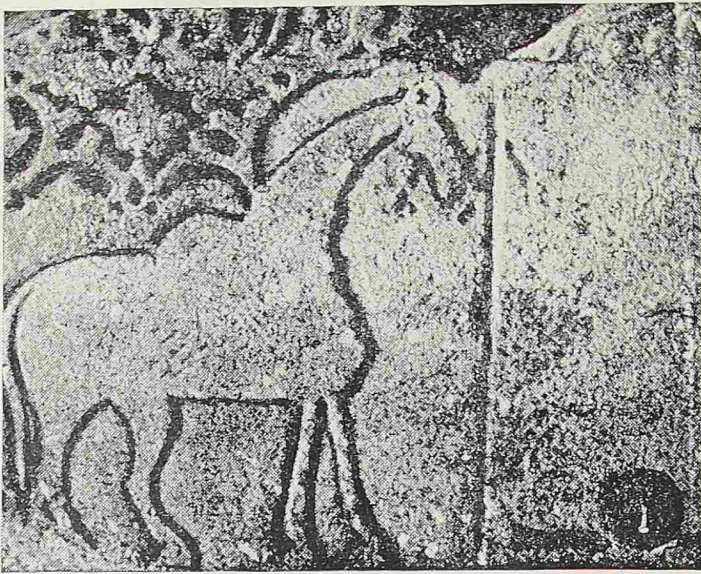
TEAM ^{BƏ} hƏJAT

7

1972

ГӘБИРҮСТҮ ДАШ АТ ВӘ ГОЧ НҮМУНӘЛӘРИМИЗ

Күбра Әлијева

XV—XVI әср Авропа рәссамларының рәсм әсәрләринин бәзәјини вә дунја музејларинин инчиләрини тәшкил едән Азәрбајҗан халчалары, орта әсрләрдә шөһрәт тапмыш Ширванын, Тәбриз вә Кәнчәнин ипәк парчалары, Нахчыван, Шамаһы, Зәнчанын бәдни метал нүмунәләри бабаларымызын гојуб кетдикләри өлмәз сәнәт нүмунәләридир.

Истәр гәдим вә истәрсә дә орта әсрләрдә јаранмыш халг сәнәтләринин елә бир нөвү тапылмаз ки, орада бабаларымызын мәналы ифадә вә рәмзли дил васитәси олан орнаментләр вә мүхтәлиф формалы тәсвирләр олмасын.

Азәрбајҗанын рајон вә кәнд гәбристанларында јерләшән бәдни гәбирүстү даш нүмунәләри бу бахымдан чоһ марағлыдыр. Бу «ачыг табият» музејларини нәзәр дән кечирдикдә Азәрбајҗанда даш ојма сәнәтинин нечә инкишаф етмиш олдуғуну көрәрик.

Ағдам рајонунун Гараһачылар, Ағчабәдинин Гарағачлы. Лачынын Забух кәндиндәки Сүмүклү, Нахчыван, Ордубад вә Чулфа гәбристанларындагы чоһлу сәнәт абидәләри: маһир усталарын дәмр гәләми илә һәкк едилмиш орнаментал гәбир дашлары үзәриндә ат рәсмләри олан мөзар дашлары, дашдан јонулмуш ат вә гоҗ һәкәлчикләри вә саирләри нәзәримизи чәлб едир.

Ағчабәди рајонунун Гарағачлы гәбристанындагы саһәнин «көннә гәбристан» адланан һиссәсиндә гисмән јарыја гәдәр батмыш вә

гисмән дә үздә олан мөзар дашлары вардыр. Сон вахтлара гәдәр јерли әһали бу гәбирләри јад—јунан гәбирләри һесаб етдикләриндән онлар нәзәр дән јайынмышдыр. XVII—XVIII әсрләрә аид дашлар үзәриндә, әјри вә сыныг хәтләрлә ишләнмиш нәбати орнаментләр, мәишәт әшјалары рәсмләри вә ат тәсвирләри олдуҗча марағлыдыр.

Јери кәлмишкән демәлијик ки, бурада гадын вә киши гәбирләри бир-бириндән әсаслы сурәтдә фәргләнир. Гадын гәбир дашлары үзәриндә голбағ, сырға, синәбәнд вә бә'зән дә башмағ тәсвирләри, киши мөзарларынын үзәриндә исә ғылынч, корда, топгуз, узунбоғаз чәкмә вә ат тәсвирләри рәсм едилмишдир (шәкил 1). Дашлардагы ат вә мәишәт әшјаларынын тәсвири «чызма», кәнарларындагы бәзәкләр вә әрәб әлифбасы илә јазылмыш әјәләр «газма» үсулу илә һәкк едилмишдир.

Гәбир дашлары үзәриндәки мүхтәлиф тәсвирләр, о чүмләдән ат рәсмләри тәсадуфи олмајыб, вахты илә мүәјјән бир е'тигад вә ја мәрһумун пәрәстиш етдији унгу (тотем) илә әлағәдардыр.

Һәлә гәдим дөврләрдән башлајарағ декоратив инчәсәнәтимиздә (гаја дашлары, сахсы габ, метал, халча) ат тәсири кениш јер тутмушдур. Мә'лум олдуғу ки, ат кәнд тәсәррүфатында, нәглијјатда, һәрби ишдә мүһүм рол ојнајыр. Ат адама тез алышан вә онунла дост олан ән садиг бир һәјвандыр. Шифаһи халг әдәбиј-

јатында — нағыл вә дастанларда сәдагәтли ат адларына тез-тез раст кәлинир. «Дәдә Горғуд»да Гафгазын Шәргдә шөһрәт тапмыш атлары дәнә-дәнә тә'рифләнир. Бурада Газлыг ат (Гафгаз аты) Дәдә Горғудун, Газан вә Бајундур ханын сирдашы вә дөјүш јолдашы киши бүтүн бојларда бир-кә нәзәрә чарпыр.

Низами Кәнчәви Хосровун «Шәбдиз» адлы атыны дәнә-дәнә тәсвир етмишдир.

Һәлә гәдим дөврләрдән икид өләндә ону өзүнүн һәлак олмуш севимли вә садиг аты илә бирликдә басдырарлармыш. Шаһтахты кәндә јахынлығында (Нахчыван МССР) апарылан археоложи газынтылар заманы ерамыздан әввәл II миниллијә аид гәбирләрдән инсан скелетләри илә јанашы ат скелетләри дә тапылмышдыр. Ат скелетләри (бәзәкләри илә бирликдә) Гарабағ зонасындагы I миниллијә аид гәбирләрдә дә мушаһидә едилмишдир. Бу, ата пәрәстишин ән бариз нүмунәсидир.

Тәдигатчыларын фикринчә, һәлә гәдим дөврләрдә мүгәддәс һәјванлар, о чүмләдән өкүзә, инәјә, ата вә итә пәрәстиш е'тигады мөвчуд имиш.

Гарабағ зонасында гәбирүстү ат тәсвирләри вә дашдан јонулмуш ат фигурларынын даһа артыг јайылмасы, бурада инкишаф етмиш атчылығла да гисмән әлағәдар олмушдур. Орта Асијада «Түркмән», Јахын Шәргдә «Ғичаз», Гафгазда исә «Гарабағ» адлы чинс атлар һәлә орта әсрләрдән бөјүк шөһ-

рәт газанмышдыр. Гарабағын, әсә-
сән Бәрдәнин көзәл ипәк ат-
лары һагғында Х әсрдә җазылмыш
«Бүдүд-әл әләм» әсәриндә мәлу-
мат верилмишдыр.

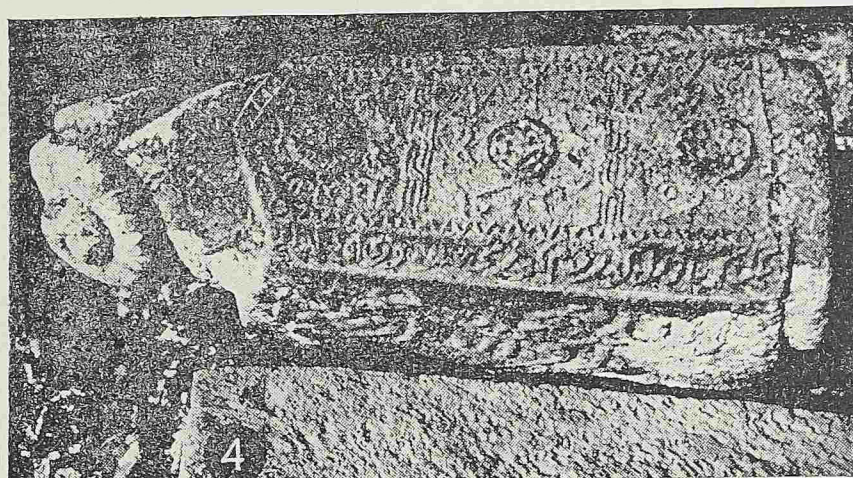
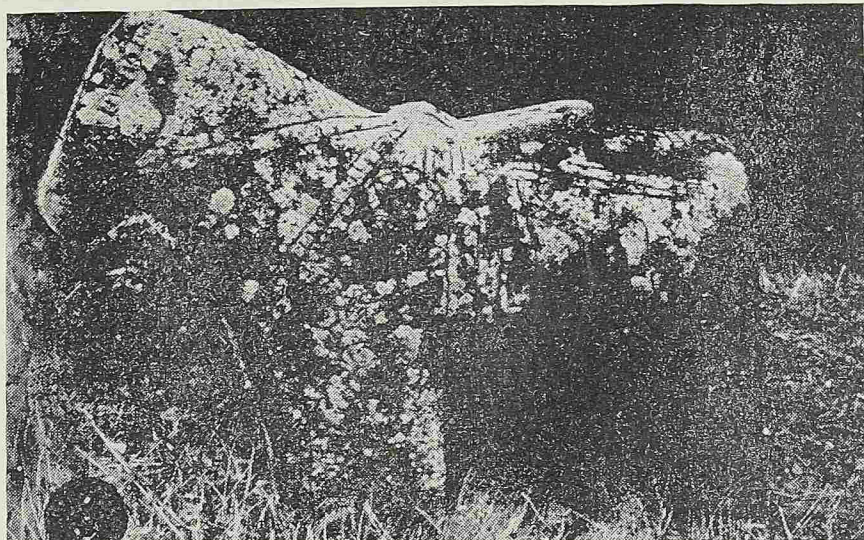
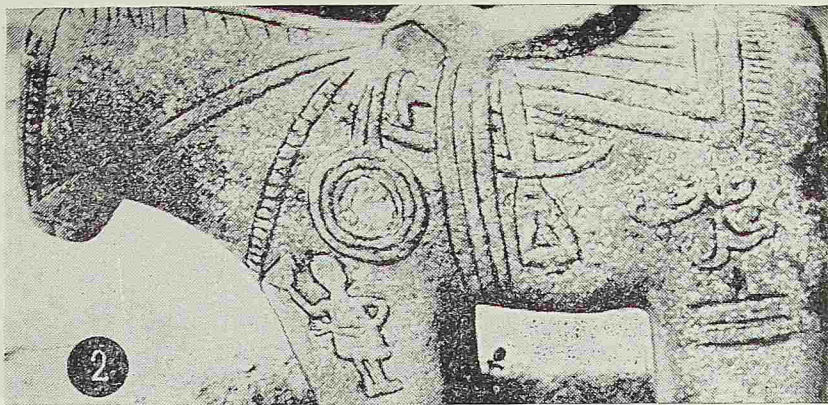
Азәрбајчанын бир чох гәбри-
станында дашдан јонулмуш гә-
бирүстү ат фигурларына тәсадүф
едилір. Лачын рајону Забух кән-
динин Сүмүклү гәбристанында-
кы ат фигурлары бәдии чәһәтдән
чох орижиналдыр (шәкил 2).

Шәкилдә атын сол тәрәфдән
тәсвири көрүнүр. Бүтөв дашдан
јонулмуш фигурун үзәриндә кө-
рүнән тәсвирләр (јәһәрдән баш-
га) «чызма» үсүлү илә ишлән-
мишдыр. Уста фигур үзәриндә
ата лазым олан бүтүн ләвазимат-
ла бирликдә ону минән икидин
јарагларыны да тәсвир етмишдыр.
Атын белиндәки јәһәр сәлигә илә
јонулмушдыр. Јәһәрин алтын-
да сачаглары илә бәрәбәр золаглы
чул көрүнүр. Јәһәр тапгыр (га-
јышлар) васитәсилә атын гарын
һиссәсинә бәркидилмишдыр. Һәм-
чиниң «чилов башлығы», «дөш ба-
ғы» (бојун алтындан кечән
бағ), атын ағзына кечирилән
«кәм» дә көрүнүр. Атын бојун-
дакы «јал» (узун түкләр) майи
хәтләр васитәсилә чәкилмишдыр.
Ғылынч тапгырын алтындан, үзән-
кинин үстүндән, тәбәр исә һәм
тапгырын вә һәм дә үзәнкинин
алтындан кечирилмишдыр. Јәһәрә
јабышмыш кәмәнд ипи дәјирми
сәринмиш формадалыр. Атын ғабаг
ајағында, сағ әлиндә ов гушу (ша-
һин) тутмуш инсан тәсвир едил-
мишдыр. Сол ајағынын јухары
һиссәсиндә «Саһиб Мәһәммәд» сөз-
ләри җазылмышдыр.

Тәсвирләрдән ајдын көрүнүр
ки, өлән шәхс чаван вә маһир ов-
чу имиш. Һагғында данышдығы-
мыз бу фигур инди һәмин гәбри-
стандан көтүрүләрәк рајон мәдә-
нијјәт шәбәсинин һәјәтиндә гојул-
мушдыр.

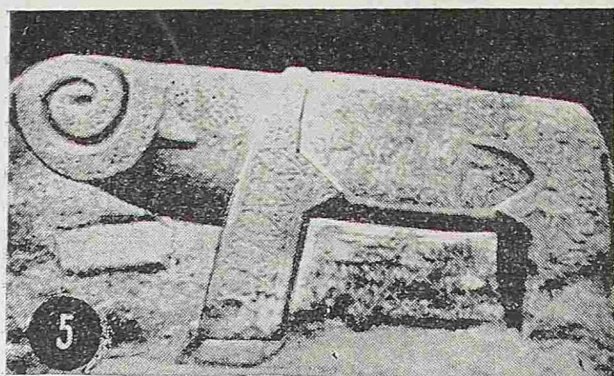
Сүмүклү гәбристанында буна
охшар, лакин һисбәтән кичик һәчм-
ли вә бир гәдәр һүндүр икинчи
бир ат фигуру да вардыр. Һәр
иңи фигурун бәзәкләриндә вә фор-
маларындакы үмуми чәһәтләр он-
ларын ејни уста тәрәфиндән јо-
нулдуғуну ајдын көстәрир (шә-
кил 3). Лакин бу атда кәмәнд ачыг
һалда дејил, үстү бәзәкли «кәм-
мәндан» адланан дәјирми-бичим-
ли торба ичәрисиндә тәсвир едил-
мишдыр. Фигурун сағ ајағында
«Саһиб... Чәфәрхан» сөzlәри җа-
зылмышдыр.

Дашдан јонулмуш ат һәјкәллә-
ри илә јанашы гоч фигурлары да,
демәк олар ки, республикамызын
әксәр гәбристанларында кифа-
јәт гәдәрди. Гәбирүстү гоч фи-

5825

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli

гурлары Ағдам, Нахчыван, Ордубад, кечмиш Зәнкәзур маһалына дахил олан Ағоди-Ғоди (кечмиш Мирзәлибәјли), Уруд, Кәлбәчәр гәбристанларында даһа чохдур. Мәһбәләрә әсасланараг гејд етмәлијик ки, гарагојунлуларын мәркәзи олмуш (Гарамәһәммәдин һакимијјәти дөврүндә) Ванда да гоч фигурларына раст кәлмәк олур. XV—XVII әсрләрә аид олан бу нүмунәләр мәһз гарагојунлуларын һакимијјәти дөврүнә тәсадүф едир. Бајрагларында гара гојун тәсвири олан бу тајфанын мәзар дашларыны да гоч фигурлары тәшкил етмишдир.

Гоч Шәргдә вә о чүмләдән түрк дилли халглар арасында чәсәрәт вә гүввәт символу олуб, басылмалылығын вә мәғлүбедилмәзлијин рәмзи һесаб едилмишдир. Гоч вә бујнуз тәсвириә декоратив сәнәтимизин бүтүн нүмунәләриндә раст кәлмәк олар. Ғәдим дөврләрә аид олан сәнәт абидәләриндә аллаһларын вә шаһларын бујнузла тәсвир едилмәси дә мәһз бунунла әләғәдәрдыр. Рајон вә кәндләримиздә дарвазалар үзәриндә асылмыш бујнузлара һәлә бу күн дә тәсадүф едирик.

Јери кәлмишкән демәлијик ки, әдәбијјатда «Һәмәл» ајы ады илә мәшһур олан гојун ајы Ғәдим атәшпәрәстләрдә баһар фәслинин илк ајы һесаб едиләрди.

«Диванүл-лүғәтүл түрк»үн (XI әср) мүәллифи Маһмуд Ғашғәриниң вердији мәлүматдан ајдын олур ки, түркләр 12 чешид һејванын ады әсасында 12 илә ад вермишләр. Онлар бу илләрин һәр бириндә бир һикмәт олдуғуна инанараг онларла фал тутар вә уғур сајармышлар. Ат или вә гоч или дә белә илләрдән һесаб едиләрмиш.

Әсрин әввәлләриндә Азәрбајҗанда олмуш рус алими В. М. Сысәјев әһалинин гоч фигурларыны мү-

гәддәс сајыб вә онлара ситајиш етдикләрини гејд етмишдир.

Зәнкәзур (Корус) маһалынын Уруд кәнди вә Чулфа гәбристанларындакы гоч фигурлары бәдии чәһәтчә даһа орижиналдыр.

Уруддакы фигур (шәкил 4) милли орнамент сәнәтини јахшы билән маһир вә истедадлы бир уста тәрәфиндән јонулмушдур. Һејкәлчијин ән марағлы чәһәти онун үзәриндә халча тәсвиринин верилмәсидир. Уста гочун күрәји үзәриндә халчаны елә мәһарәтлә тәсвир етмишдир ки, һәтта халчаны ајдын вә дәгиг композисијасы фигурун мәһз XV—XVI әсрләрини мәһсулу олдуғуну тәјјин етмәјә әсас верир. Гејд етмәлијик ки, XV—XVI әсрләрдә бу өрнәкли ховсуз халчалар Азәрбајҗанда кениш јајылмышды. Азәрбајҗанын «кәллү» (медалјонлу) халчалары сырасына дахил олан халча «долангач» вә ја «доланбач» нахышлары илә тәсвир олунмушдур.

Гочун бујнузу елә усталыгла ишләнишдир ки, илк бахышда онун дашдан јох, сүмүкдән олдуғу нәзәрә чарпыр.

Гочун сол бөјрүндә гарагојунлуларын күндәлик һәјат вә мәшәтини әкс етдирән сәнәтчикләр, о чүмләдән алты овчу тәсвири, очаг, чәрәк, су габы вә гадын рәсмләри көрүнүр.

Гоч үзәриндәки јазылар, мәшәт сәнәләри вә һабелә халча тәсвирләри даш ојма сәнәтиндә чәтин һесаб едилән «газма» үсүлу илә ифа едилмишдир.

Гочун сағ тәрәфиндә исә әрәб әлифбасы илә мүхтәлиф дини ајинләр вә һичри 983-чү ил гејд едилмишдир ки, бу да бизим тарихлә 1575-чи илә тәсадүф едир.

Јери кәлмишкән гејд етмәлијик ки, сәнәтшүнаслыг доктору Нәсир Рзајевин вә тарих елмләри доктору Мәшдиханым Нәмәтованын

апардыглары тәдгигат ишләри Ғәбирүстү сәнәт абидәләримизин тарихи инкишафынын ишығландырылмасында мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Чулфа гәбристанындакы гоч фигуру да чох марағлыдыр (шәкил 5). Һејкәлчик һәм форма вә һәм дә үзәриндәки бәзәкләринә корә Уруддакы гочдан фәргләнир. Форма етибары илә нисбәтән стилизә едилмиш бу гоч фигурунун үзәриндәки нахышларда профессионал рәссам әли дујулур. Гочун бәзәјини тәшкил едән орнамент үнсүрләринә XVI—XVII әсрләрә аид меһмарлыг, метал вә халча сәнәтиндә дә раст кәлирик.

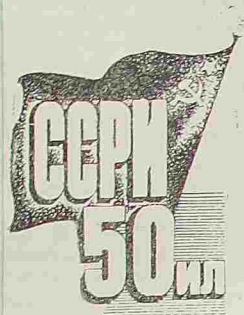
Даш ојма сәнәтимизи тәмсил едән Ғәбир дашлары меһмарлыг абидәләримиз гәдәр гијмәтлидир. Бу бәдии ирсинизи горујуб сахламаг борчумузду.

Лакин тәссүффә гејд етмәлијик ки, бу сәнәт абидәләри пәрәкәндә һалда јерә јыхылмыш вәзијәтдә гәбристанларын саһәси бојунча сәпәләниш вә бәзи надан шәхсләр тәрәфиндән сындырылыб мәһв едилир. Һәмин абидәләри гәбристанлардан кәтириб рајон мәркәзләринин мејданчаларында, паркларда монументал бир әсәр кими нүмајиш етдирмәклә (Ағчабәди вә Лачын рајонларында олдуғу кими), онлары горујуб сахламаг олар.

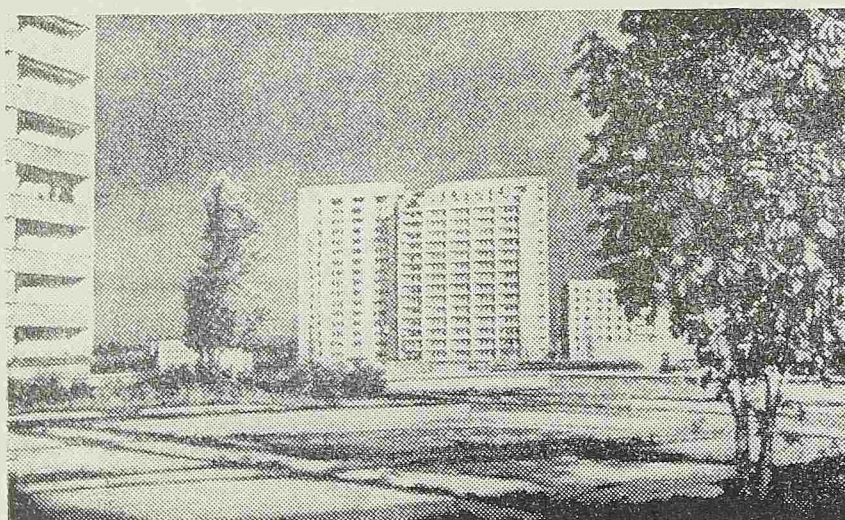
Әлбәттә, әкәр кәләчәкдә республикамызда «Бәдии даш музеји» ачылса иди (бу нәички лазымдыр, бәлкә чох-чох вачибдир) онун гијмәтли экспонатларыны Ғәбир дашлары тәшкил едәр вә бу музей ән марағлы сәнәт очагларындан бири оларды.

6-чы шәкилдә үзәриндә гоч тәсвир олунмуш «Гарагојунлу» халчасында фрагменти көрүрсүнүз.

Фотолар мүәллифиндир.

БАКЫ. ХАГАНИ КҮЧӘ-
СИНДӘ ЈЕНИ ЈАШАЈЫШ
ЕВИ.

МОСКВА. НОВЫЈЕ ЧЕ-
РЕМУШКИДӘ ЧОХМӘРТӘ-
БӘЛИ ЈАШАЈЫШ ЕВЛО-
РИ.